

Όχι στο κλειδωμένο Σύνταγμα

του Πέτρου Ι. Παραρά

1. Σε συνέντευξή του προς τον δημοσιογράφο Γιάννη Παλαιολόγο, ο καθηγητής πολιτικής επιστήμης Γιώργος Τσεμπελής (Καθημ., 13.10.2024, σελ. 14) αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και στα μειονεκτήματα που παρουσιάζουν τα μακροσκελή Συντάγματα (το δικό μας έχει περίπου 27.000 λέξεις!), τονίζοντας ότι αυτά «...είναι πιο εύκολο να " κλειδωθούν" ώστε να διαιωνιστούν οι περιορισμοί που θεσμοθετούν, [πρακτική] που αντέχει στον χρόνο και δυσχεραίνει την προσαρμογή σε νέα δεδομένα». Σ' αυτά τα αυστηρά Συντάγματα περιλαμβάνεται και το ελληνικό, όλοι δε αναγνωρίζουν τη μεγάλη δυσχέρεια για την αναθεώρησή του.

2. Στο συμπέρασμα αυτό έχω και εγώ καταλήξει αλλά με διαφορετική αιτιολογία για την εξοικονόμηση του απαιτούμενου για την αναθεώρηση χρόνου: για τις διατάξεις που δύνανται να αναθεωρηθούν ισχύει η παράγρ. 6 του άρθρ. 110Σ, όπου ρητώς ορίζεται ότι «Δεν επιτρέπεται αναθεώρηση του Συντάγματος πριν περάσει πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης». Άρα πρέπει να παρέλθουν τουλάχιστον οκτώ χρόνια, από την (επιτυχή κατά την ορθότερη γνώμη) περάτωση της προηγούμενης αναθεώρησης, για να ξεκινήσει η διαδικασία της νέας. Όλοι όμως συμφωνούμε ότι ο χρόνος αυτός είναι υπέρ το δέον μακρύς.

3. Για τον λόγο αυτόν έχω ήδη υποστηρίξει (Καθημ. 15.1.2014) ότι η ως άνω παράγρ. 6 δύναται να ερμηνευθεί (η μη αναθεώρηση διάταξης δεν σημαίνει και αδυναμία ερμηνείας της) ότι εννοεί την υποχρεωτική πάροδο πενταετίας μόνο για τις διατάξεις εκείνες που αναθεωρήθηκαν κατά την τελευταία αναθεωρητική Βουλή, διότι αυτές πρέπει να δοκιμασθούν, ενώ για όλες τις υπόλοιπες, που ισχύουν αναλλοίωτες από την έναρξη ισχύος του Συντ. 1975 (πχ. το άρθρ. 16Σ, εκπαίδευση), η επόμενη Βουλή μπορεί να ξεκινήσει, και προ της πενταετίας, τη διαδικασία αναθεώρησης, αφού γι' αυτές η πενταετία έχει προ πολλών ετών συμπληρωθεί. Έτσι, το μεν άρθρο 110Σ υποχρεωτικώς τηρείται, αλλά καθίσταται περισσότερο ευέλικτο, το δε Σύνταγμα παύει να είναι κατ' ουσίαν απολίθωμα και εκσυγχρονίζεται συντομότερα. Εξ αυτού του λόγου έχω ήδη υποστηρίξει ότι η κάθε Βουλή μπορεί να είναι και αναθεωρητική (βλ. Παραρά, Ανάλεκτα-Παρεμβάσεις, εκδ. Σάκκ., 2021, σελ. 237 επ., 325 επ.). Δεν συμπλέει λοιπόν με τους ερμηνευτικούς κανόνες του ορθολογισμού και του νομικού ρεαλισμού, που προδήλως ισχύουν και για το Σύνταγμα, η άποψη ότι και για τις διατάξεις που έχουν παραμείνει αμετάβλητες επί πενήντα χρόνια θα ισχύσει η πενταετής προθεσμία αναμονής για τη νέα αναθεώρηση. Στην

περίπτωση αυτή δεν υπάρχει σύμπλευση με τις ενίοτε επιτακτικές ανάγκες της κοινωνίας, όπως συνέβη και με το άρθρ. 16Σ, σχετικά με την ίδρυση και ιδιωτικών Πανεπιστημίων.

4. Όμως, οι αρνούμενοι την ως άνω ερμηνεία της παραγρ. 6 δέχονται, αντιθέτως, ότι στην έννοια της «βάσης και της μορφής του πολιτεύματος» (Άρθρ. 110 παράγρ. 1) εμπίπτουν, άρα δεν αναθεωρούνται, και άλλες συνταγματικές διατάξεις, πέραν εκείνων τις οποίες ρητώς αναφέρει η παράγρ. 1 ότι δεν αναθεωρούνται, όπως είναι, πχ., οι διατάξεις που προστατεύουν τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα για τα οποία μόνον βελτιώσεις μπορούν να γίνουν (Παραράς, *Res Publica II*, *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, 2014,σελ. 331 επ.), επίσης η συγκρότηση της Βουλής με υποχρεωτική διεξαγωγή εκλογών κάθε τέσσερα χρόνια, ο πολυκομματισμός ή οι κανόνες περί ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης. Άρα εδώ γίνεται δεκτή η ερμηνεία της παραγρ. 1.

5. Θέλοντας όμως να μειώσει και τις συνέπειες της λεγόμενης «ρήτρας αιωνιότητας» (*Everigkeitsklausel*), ο κ. Τσεμπελής προτείνει, για να γίνει πιο ευέλικτο το Σύνταγμα, την αναθεώρηση του άρθρου 110Σ «που ορίζει τη "διαδικασία" αναθεώρησης». Δοθέντος όμως ότι κύριο χαρακτηριστικό του αυστηρού μας Συντάγματος είναι το σύστημα των δύο συνεχόμενων Βουλών, η πρόβλεψη μόνον μίας αναθεωρητικής Βουλής για να ολοκληρωθεί η όλη διαδικασία, όπως προτείνεται, δεν είναι δυνατή. Άλλωστε, το άρθρο 110Σ τυπικά μεν δεν αναγράφεται μεταξύ των μη αναθεωρούμενων διατάξεων της παραγρ. 1, κατ' ουσίαν όμως εμπίπτει και αυτό στη μορφή του πολιτεύματος ως Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, η οποία ουδέποτε αναθεωρείται κατά την παράγρ. 1. Άρα και το άρθρο 110Σ δεν αναθεωρείται.

6. Πέραν όμως αυτού, το άρθρο 110Σ δεν αναθεωρείται και εξ άλλου συναφούς λόγου: και αν στην παράγρ. 1 υπήρχε σκέτη απαρίθμηση των μη αναθεωρούμενων άρθρων, σ' αυτά θα πρέπει να συγκαταλέξουμε και το άρθρο 110Σ παράγρ. 1-6 με την ακόλουθη συλλογιστική: με τις διαδικαστικές διατάξεις των παραγρ. 2-6 προβλέπεται η συγκρότηση ειδικού οργάνου, πρώτη Βουλή, το οποίο θα επιλέξει ποιές διατάξεις δύνανται να αναθεωρηθούν από τη δεύτερη αναθεωρητική Βουλή. Σ' αυτές όμως δεν μπορεί να περιλαμβάνονται και οι διατάξεις του άρθρου 110Σ, διότι με το άρθρο αυτό το όργανο που ασκεί τη Συντακτική εξουσία (*rounoir constituant*) δεν μπορεί να ερμηνευθεί, κατά λογική ακολουθία (=logique déontique, Kalinowski) ότι παρέχει εξουσία, στο κατώτερο αναθεωρητικό όργανο, να τροποποιήσει και τις δικές του διατάξεις που κανονίζουν τα της αναθεώρησης, διότι αν υπάρχει τέτοιο ενδεχόμενο, το Σύνταγμα μετατρέπεται σε ήπιο. Άλλως, αυτό που η διάταξη της παραγρ. 1 δεν επιτρέπει να γίνει, δεν το επιτρέπει, κατά μείζονα λόγο, και για την ίδια. Διαφορετικά θα ήταν δυνατή και η αναθεώρηση των διατάξεων που καθορίζουν την μορφή του πολιτεύματος!

7. Εκ του λόγου τούτου, η παράγρ. 1 του άρθρ. 110Σ καλείται αυτοαναφορική (auto-référentielle, self-reference, Alf Ross), δηλαδή η αναφορά που γίνεται στις μη αναθεωρούμενες διατάξεις περιλαμβάνει προδήλως και την ίδια. Εντεύθεν, το άρθρο 110Σ δεν αναθεωρείται και μόνη διέξοδος είναι η ως άνω δοθείσα ερμηνεία της παραγρ. 6 αυτού που βολεύει όλους. Για τα παραπάνω, βλ. HORST DREIER (Hrsg.), *Grundgesetz-Kommentar, Band II*, Mohr, Tübingen 1998, Art. 79 αριθμ. περ. 47. Για την θεωρία της «αυτοαναφοράς» ή «αυτοπαραπομπής», βλ. OTTO PFERSMANN, *La révision constitutionnelle en Autriche et en Allemagne fédérale*, στον Τόμο της Association française des Constitutionnalistes, *La révision de la Constitution* (συλλογ. τόμος), Economica, Paris 1993, σελ. 7 επ., εδώ σελ. 52-53, όπου και παραπομπές στη λεγόμενη θεωρία της «αυτοαναφοράς» του Alf Ross. Επίσης, στον δανό πολιτικό φιλόσοφο ALF ROSS, *Introduction à l'empirisme juridique*, Bruylant/LGDJ, Paris 2004, σελ. 205 επ. : À propos de l'auto-référence, ο οποίος ρητώς αναφέρεται στην περί αναθεωρήσεως διάταξη του άρθρ. 88 του δανικού Συντάγματος (1953), VÉRONIQUE CHAMPEIL-DESPLATS, *Alf Ross: Droit et logique*, στη *Revue "Droit et Société"*, n° 50/2002, Lextenso, σελ. 29 επ., εδώ σελ. 41. Ακόμη, Π. ΠΑΡΑΡΑΣ, *Το κεκτημένο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού. Τα όρια του αναθεωρητικού οργάνου στον χώρο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*, in *Res Publica II*, Δικαιώματα του Ανθρώπου, εκδ. Σάκκουλα 2014, σελ. 319 επ., ιδίως, σελ. 331 επ.

Πέτρος Ι. Παραράς

Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου

Επίτιμος Αντιπρόεδρος ΣτΕ